

ANITA KULAWIAK

Uniwersytet Łódzki, Polska / University of Lodz, Poland

KAROLINA SMĘTKIEWICZ

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska / Pedagogical University of Krakow, Poland

Tożsamość terytorialna przestrzeni publicznej związanej z dziedzictwem przemysłowym miasta na przykładzie placu Zwycięstwa w Łodzi

Territorial identity, public space and the industrial heritage of the city: The example of plac Zwycięstwa (Victory Square) in Łódź (Poland)

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest zagadnienie tożsamości terytorialnej (przeźrzennej) zobrazowane na przykładzie placu Zwycięstwa w Łodzi jako przestrzeni publicznej związanej z dziedzictwem przemysłowym tego miasta. Tożsamość terytorialna rozpatrywana na gruncie geografii humanistycznej uwzględnia relacje między człowiekiem a przestrzenią, w której żyje. Jest to złożony proces, oparty na subiektywnej identyfikacji człowieka z otaczającą go przestrzenią, innymi jej użytkownikami oraz jej dziedzictwem materialnym i niematerialnym. Rodzajem przestrzeni publicznej, w której kontekście dobrze widoczne są kwestie poczucia tożsamości przestrzennej, może być plac miejski, szczególnie odwołujący się do historii danego miasta. Właściwym przykładem jest plac Zwycięstwa w Łodzi, silnie związany z przemysłem bawełnianym, dzięki któremu od XIX w. nastąpił dynamiczny rozwój całego miasta. Posługując się tym przykładem, w artykule zidentyfikowano wyznaczniki tożsamości przestrzeni, określono znaczenie dziedzictwa przemysłowego w budowaniu tożsamości terytorialnej, a także wskazano rolę obiektów poprzemysłowych w kształtowaniu tożsamości terytorialnej mieszkańców. Celem artykułu było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy plac Zwycięstwa w Łodzi stanowi w oczach jego użytkowników źródło tożsamości terytorialnej – czy jest on istotnym punktem, z którym mieszkańcy się utożsamiają i który wzbudza w nich pozytywne odczucia. Posłużono się następującymi metodami i narzędziami badawczymi: kwerenda literatury, wywiad kwestionariuszowy, inwentaryzacja i obserwacja bezpośrednia w terenie wraz z dokumentacją fotograficzną. Badania empiryczne miały na celu określenie i ocenę aktualnego stanu zagospodarowania badanej przestrzeni publicznej, identyfikację i ocenę jej aktualnych funkcji i znaczenia, także w kontekście porównania stanu obecnego z wiadomościami o historii obszaru pozyskanymi z literatury. Współczesny plac Zwycięstwa charakteryzuje się znaczeniem głównie użytkowym, w mniejszym stopniu interakcyjnym, jego dawna funkcja obywatelska całkowicie zaś zanikła. Znaczenia aksjologiczne, symboliczne i tożsamościowe tej przestrzeni są obecnie mniej uwidocznione w świadomości społeczności lokalnej, mimo że plac Zwycięstwa niewątpliwie je posiada ze względu na swoją historię i lokalizację związaną z przemysłem włókienniczym. Wyniki badań wskazują, że długa i bogata historia placu Zwycięstwa niestety nie wpływa istotnie na tworzenie tożsamości terytorialnej, co wiąże się z deklarowaną przez większość respondentów nieznanomością historii tego miejsca. Zdaniem autorek podmioty kształtujące przestrzeń miejską, odpowiedzialne za jej zagospodarowanie i budowanie tożsamości, powinny stworzyć bardziej przyjazne otoczenie, zadbać o większą estetykę i bezpieczeństwo, a także podjąć działania informacyjno-promocyjne upowszechniające wiedzę historyczną o tym miejscu. Przyczyniłoby się

to do odzyskania znaczenia symbolicznego oraz budowania coraz bardziej pozytywnego obrazu i tożsamości placu Zwycięstwa w świadomości łodzian i turystów.

Abstract: This article considers the issue of territorial identity as illustrated by the example of plac Zwycięstwa (Victory Square), a public space that is rooted in the industrial heritage of the city of Łódź in Poland. From the perspective of humanistic geography, territorial identity is formed on the basis of the complex subjective interplay between humans and the space in which they live, other users of the space, and its tangible and intangible heritage. A city square, especially one of historical significance, is the kind of public space in relation to which issues of spatial identity are clearly visible. Due to its strong association with the cotton industry, around which the entire city developed in the 19th century, plac Zwycięstwa is a good case in point. Using this example, the article considers the determinants of the identity of this historic space, highlights the importance of industrial heritage in building territorial identity, and elucidates the role of post-industrial objects in shaping the territorial identity of the city's inhabitants. The aim of the article is to address the question of whether users of plac Zwycięstwa view it as a source of territorial identity; that is, as a focal point with which they identify and which evokes positive feelings in them. The following research methods and tools were used in the study: a literature survey, questionnaire-based interviews, development of a physical and functional inventory of the square, direct observation in the field, and photographic documentation. The empirical research aimed to determine and assess the current state of development of the public space, as well as its contemporary functions and significance, and to compare this current state with information about the history of the area obtained from the literature. The study found that plac Zwycięstwa is nowadays mainly of utilitarian significance, albeit with some degree of interactive functionality, and its former civic eminence has dissipated. The square now has less axiological and symbolic meaning and contributes little to the identity of the local community, although it has undoubtedly retained a broad residual significance due to its historical and situational prominence in the textile industry. The research indicates that owing to ignorance of its past among the majority of respondents, the long and rich history of plac Zwycięstwa, unfortunately, does not have a significant impact on the creation of territorial identity. The article concludes that the entities responsible for developing, shaping, and building the identity of plac Zwycięstwa should endeavour to transform it into a more friendly, aesthetically appealing, and safe space. They should also actively disseminate information about its historical role to promote knowledge about it among local inhabitants. This would contribute towards reclaiming its symbolic meaning and help to build a positive image and identity of plac Zwycięstwa in the minds of Łódź's residents and tourists.

Słowa kluczowe: dziedzictwo przemysłowe; Łódź; plac Zwycięstwa w Łodzi; przemysł bawełniany; przestrzeń publiczna; tożsamość przestrzenna; tożsamość terytorialna

Keywords: industrial heritage; Łódź; plac Zwycięstwa (Victory Square) in Łódź; cotton industry; public space; spatial identity; territorial identity

Otrzymano: 27 sierpnia 2023

Received: 27 August 2023

Zaakceptowano: 19 września 2023

Accepted: 19 September 2023

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Kulawiak, A., Smętkiewicz, K. (2023). Tożsamość terytorialna przestrzeni publicznej związanej z dziedzictwem przemysłowym miasta na przykładzie placu Zwycięstwa w Łodzi. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 37(3), 29–53. doi: <https://doi.org/10.24917/20801653.373.2>

WSTĘP

Pojęcie tożsamości terytorialnej (przestrzennej) jako przedmiotu badań głównie socjologii i geografii społecznej

W ostatnich latach w naukach społecznych, w tym także na gruncie geografii, nastąpiło odrodzenie problematyki miejskich tożsamości, mimo że tematyka ta ma długą historię.

Jak zwróciła uwagę M. Dymnicka (2017): „tożsamość jest jedną z najstarszych kategorii metafizycznych, analizowaną od wieków z rozmaitych punktów widzenia” (Bierwiaczonek, Dymnicka, Kajdanek, Nawrocki, 2017: 15). Ów renesans był efektem przemiany, jaka dokonała się w świadomości społeczeństwa pod wpływem procesu globalizacji i wynikających z niej konsekwencji w postaci unifikacji miejsc i zaniku ich tożsamości, pewnego zwycięstwa człowieka nad przestrzenią, a także większego zrozumienia idei, zgodnie z którą miasta bardziej same się stają, niż się je buduje.

Od lat 80. XX w. zaczęto zatem, niejako wbrew procesom globalizacji i wynikającej z niej uniwersalizacji wartości, zwracać większą uwagę na miejsca i ich znaczenie w świadomości społecznej, a szczególnie na te ich cechy, które są unikatowe i niepowtarzane, co pozwala dostrzec potencjał określonego miejsca, m.in. w jego rozwoju społeczno-gospodarczym (Czernek, 2016). Znalazło to także wyraz w zwiększonym zainteresowaniu jednostek i całych społeczeństw tym, co swojskie i lokalne, co lokalnie zakorzenione, a co za tym idzie – tym, co stanowi źródło pochodzenia oraz umożliwia odkrywanie swojego związku z miejscem. Tendencja ta stała się również przesłanką do stawiania w literaturze nowych pytań, m.in.: czy w świetle zachodzących zmian człowiek potrzebuje jeszcze przypisania do określonego miejsca, czy konkretne miejsce w przestrzeni jest nadal istotnym elementem dla jednostki w kontekście jej biografii i czy miejsce pochodzenia kształtuje jej poczucie tożsamości (Michalska-Żyła, Brzeziński, 2018).

Badania nad tożsamością nie należą do łatwych, co wynika z wieloznaczności samego pojęcia. Termin ten, jak zauważają V. Mihaylov i J. Runge (2018: 55), jest „niewątpliwie wielowymiarową, abstrakcyjną, płynną i nieostrą kategorią poznawczą, co prowadzi do różnej jego interpretacji na gruncie różnych dyscyplin naukowych”. Największy wkład w rozwój badań nad tożsamością wniosły socjologia, politologia, kulturoznawstwo oraz antropologia społeczna, niemniej równie ważny dorobek ma także geografia społeczna, a szczególnie jeden z jej nurtów, jakim jest geografia humanistyczna. W ujęciu geografii humanistycznej przestrzeń rozumie się jako wartość – można zatem jej doświadczać i postrzegać ją w sposób indywidualny. To z kolei rodzi określone emocje i relacje (więzi), jakie człowiek przejawia w stosunku do przestrzeni, która – gdy zostanie uczłowieczona – staje się miejscem, stanowiąc tym samym źródło tożsamości. Przejawem takich relacji może być np. troska o zachowanie cech danej przestrzeni i rozwój walorów określonego miejsca (Szkurłat, Hibszer, 2019).

W najbardziej ogólnym rozumieniu tożsamość definiowana jest jako „stosunek zachodzący między każdym przedmiotem, a nim samym, jako identyczność, równość” (Boryczka, Zasina, 2017: 77). Tożsamość wyraża więc funkcjonalny związek jednostki i grupy, człowieka i środowiska społecznego, psychiki i kultury (Paleczny, 2008, za: Mihaylov, Runge, 2018). W literaturze wyróżnia się też kilka rodzajów (typów) tożsamości. Przedmiotem analizy są m.in. kwestie takie jak tożsamość miejska *versus* tożsamość wiejska, językowa, religijna, zawodowa oraz terytorialna (przestrzenna), która, przez odniesienie do przestrzeni, najmocniej związana jest z geografiami społeczną (głównie z nurtem humanistycznym) – i to właśnie ona stanowi przedmiot zainteresowania niniejszego artykułu.

Pod pojęciem tożsamości terytorialnej najczęściej rozumie się rodzaj głębokiej zależności, jaka zachodzi między człowiekiem a środowiskiem, krajobrazem (otoczeniem, miejscem) – wraz z jego historycznie nawarstwionymi elementami, takimi jak treść (kultura, tradycja miejsca) i forma, czyli kanon miejsca (Wrana, 2011). Tożsamość terytorialna to zatem złożony proces oparty na subiektywnej identyfikacji człowieka

z otaczającą przestrzenią (miastem, dzielnicą, ulicą, placem) wraz z zamieszkującymi ją ludźmi, a także z kulturą, tradycją i dziedzictwem materialnym. Tożsamość terytorialna kształtuje się głównie na podstawie powiązań, więzi (często emocjonalnych relacji) z daną przestrzenią, dzięki czemu człowiek identyfikuje się z obszarem – krajobrazem, mieszkańcami, dziedzictwem materialnym i niematerialnym (Adamczewska, 2015). Więzy mieszkańców z miastem to wieloaspektowy, interakcyjny system relacji człowieka ze środowiskiem życia (Szkurłat, 2004). Pojęcia bliskoznaczne dla owej tożsamości lokalnej, więzi z miastem, przywiązania do miasta z obszaru literatury socjologicznej to: *identyfikacja lokalna* lub *identyfikacja z miejscem*. Przez te terminy rozumie się „afektywny, pozytywnie nacechowany związek jednostki z miejscem zamieszkania, który owocować może tendencją do utrzymywania bliskich relacji i myśleniu o nim w pewnych emocjonalnie wartościowanych kategoriach” (Michalska-Żyła, Brzeziński, 2018: 131). Badacze rozpatrują identyfikację lokalną jako rodzaj postawy wobec konkretnego terytorium, rodzaj emocjonalnego utożsamiania się jednostki z daną zbiorowością terytorialną, społeczny sens tego utożsamiania się obejmuje zaś chęć przynależności do danej grupy przestrzennej, lokalny sentyment, uznawanie danej grupy jako grupy odniesienia oraz lokalną satysfakcję (Michalska-Żyła, Brzeziński, 2018). Tożsamość terytorialna może być rozumiana jako postrzeganie cech wspólnych, identycznych zauważanych i doświadczanych przez mieszkańców określonego terytorium. Podstawowym warunkiem tożsamości terytorialnej jest podobieństwo uwarunkowań życia mieszkańców danego obszaru, co może wiązać się z poczuciem solidarności i reprezentowania wspólnych interesów (Panzera, 2022).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa rodzaje tożsamości terytorialnej – tożsamość indywidualną oraz tożsamość zbiorową. Pierwsza odnosi się do umysłowej reprezentacji i emocjonalnej oceny obszaru, który człowiek włącza do koncepcji samego siebie i postrzega jako swoją część. Druga jest definiowana jako poczucie więzi łączących z innymi ludźmi zamieszkującymi wspólnie dany obszar, poczucie przynależności do grupy (Boryczka, Zasina, 2017). Tożsamość terytorialna rozumiana jest również jako czynnik wpływający na procesy terytorializacji oraz wzmacniający identyfikację między przestrzenią a społecznością, w której ona żyje (Pollice, 2003). Sednem badań nad tożsamością przestrzenną w geografii jest zatem spójne traktowanie przestrzeni i ludzi (w kontekście zarówno społeczności, jak i jednostki). Tożsamość tworzy się bowiem na określonym terytorium, w określonej kulturze i w określonym czasie, a także w odniesieniu do konkretnych uwarunkowań (Szymtkowska, 2009). Z punktu widzenia geograficznego tożsamość terytorialna może być rozpatrywana w różnych skalach przestrzennych: elementarnej (dom, rodzina), lokalnej (sąsiedztwo, dzielnica), regionalnej (zbiorowość regionalna), narodowej (kraj, naród) i ponadnarodowej (np. Europa, kraje UE; Rykiel, 1999). Tym samym można mówić o tożsamości narodowej, regionalnej, lokalnej, miejskiej itd. (Rykiel, 2016).

Przestrzeń nie oddziałuje sama z siebie, lecz kształtowana jest przez jej użytkowników – to ludzie nadają jej znaczenie i stają się jej częścią (Borgiasz-Stepaniuk, 2020). O sile tożsamości danego miejsca świadczy stopień poznania jego przeszłości, lokalnych tradycji i obyczajów, a także jego symboli i znaczenia – a zatem chodzi o pamięć danego miejsca i pielęgnowanie jej elementów. Miarą tożsamości przestrzeni jest stopień zachowania jej dziedzictwa materialnego i niematerialnego. Wątki tożsamościowe koncentrują się więc wokół dziedzictwa historycznego i kulturowego (Dymnicka, 2019). Kształtowanie tożsamości miejsca jest procesem dynamicznym, opierającym się na podstawach

historycznych (im są one silniejsze, tym wyższy stopień identyfikacji z miejscem i trwałość tych więzi), podlegającym modyfikacjom na skutek oddziaływania globalizacji i zmian w stylu życia (Szymkowska, 2009).

Tożsamość przestrzenna jest zależna od wielu czynników: społecznych, psychologicznych, gospodarczych i przestrzennych, dlatego może być rozpatrywana w różnych wymiarach: psychologicznym (jako indywidualna identyfikacja ze społecznością lokalną, regionem, jego społecznością i kulturą), socjologicznym (jako zakodowane w świadomości zbiorowej poczucie przynależności do określonej grupy społecznej funkcjonującej na danym terytorium), geograficznym (jako poczucie przynależności do danego miejsca i zbiorowa identyfikacja z daną przestrzenią publiczną), antropologiczno-etnograficznym (jako świadomość dziedzictwa kulturowego oraz rozumienie i odczytywanie znaczeń i symboli kultury), historycznym (jako związek z przeszłością regionu, jego bohaterami i instytucjami), ekonomicznym (jako poczucie przynależności do wspólnoty gospodarowania, współpracy i konkurencji), a także urbanistyczno-architektonicznym (istnienie pewnych specyficznych dla danego obszaru form zabudowy i układu przestrzennego; Szymkowska, 2009).

Badania w zakresie tożsamości terytorialnej prowadzili polscy geografowie społeczni i socjologowie, m.in.: Z. Rykiel (1999, 2010, 2016), E. Szkuřat (2002, 2004, 2006), A. Łuczak (2005), M. Madurowicz (2007), M. Szymkowska (2009), M. Kurpanik (2010), M. Adamczewska (2011, 2015), K. Janas (2013), M. Konopski, D. Mazurek (2017), R. Matykowski (2017), P. Grzyś (2017), K. Bierwiazzonek, M. Dymnicka, K. Kajdanek i T. Nawrocki (2017), A. Michalska-Żyła i K. Brzeziński (2018), V. Mihaylov i J. Runge (2018), Bierwiazzonek (2016; 2018, 2021), M. Dymnicka (2019), M. Konopski i R. Wińniewski (2019), M. Borgiasz-Stepaniuk (2020), A. Gierko (2020), K. Łuczak i A. Leśniak (2021), M. Nowak i A. Bernaciak (2023). Z zagranicznych badaczy zagadnienie tożsamości terytorialnej poruszyli m.in. F. Pollice (2003) oraz E. Panzera (2022).

Plac miejski jako rodzaj przestrzeni publicznej i jej znaczenie

Na wstępie wyjaśnienia wymaga wybór placu miejskiego jako obszaru badań tożsamości przestrzennej. W świetle literatury przedmiotu każdy rodzaj przestrzeni publicznej może potencjalnie sprzyjać lub nie wytwarzaniu się poczucia identyfikacji, bliskiej relacji mieszkańców z miejscem zamieszkania – i wbrew pozorom nie zawsze są to miejsca publicznie oswojone. Plac miejski wydaje się jednak ku temu szczególnie predestynowany z uwagi na charakteryzujące go cechy. Z historycznego punktu widzenia jest to obszar od zawsze wyróżniający się w strukturze miasta, to nie tylko przestrzeń *sensu stricto*, a wręcz zjawisko kulturowe odzwierciedlające prestiż i znaczenie miejsca, w którym jest ulokowany. Już w pierwszych etapach kształtowania się i rozwoju miast plac stanowił najważniejsze miejsce w mieście, przy którym koncentrowało się jego życie publiczne i towarzyskie. Pełnił więc funkcję reprezentacyjną. Nierzadko plac miejski wyznaczał też kierunek i formę przyszłego rozwoju miasta oraz pełnił funkcje komunikacyjne.

W kontekście kształtowania poczucia tożsamości przestrzennej należy jednak podkreślić, że plac miejski spełniał i nadal spełnia szereg ważnych funkcji społecznych, w tym funkcje przynależności i identyfikacji, tworzenia więzi międzyludzkich, współdziałania i partycypacji społecznej, a także funkcje kulturotwórcze i rekreacyjne, dzięki czemu zaspokajają wiele potrzeb człowieka (Gaweł, Szafranek, 2018).

Plac miejski należy również zakwalifikować jako jeden z rodzajów miejskich przestrzeni publicznych. Rozpatrując przestrzeń publiczną w perspektywie związanej z jej społecznym doświadczeniem, należy wymienić – za K. Bierwiazconkiem (2018) – jej główne cechy: przestrzeń publiczna to obszar posiadający publicznego (państwowego lub samorządowego) właściciela, charakteryzujący się semiotycznością, która buduje identyfikacje przestrzenne mogące skutkować procesem segregacji społecznej, a także obszar o znaczeniu interakcyjnym i komunikacyjnym. Przestrzeń publiczna, w tym także plac miejski, stanowi obszar, w którym użytkownicy wchodzą w relacje z innymi osobami (warunkiem musi być zatem obecność innych ludzi, zarówno znajomych, jak i obcych), jak również odczytują znaczenia zakodowane w przestrzeni wpływające na ich identyfikacje przestrzenne i społeczne (Bierwiazconek, 2018). Wymieniając cechy miejskiej przestrzeni publicznej z punktu widzenia jej użytkownika, można określić ją jako „obszar w mieście, który jest dostępny, przyciągający, umożliwiający konfrontację z innymi użytkownikami miasta, estetyczny, w którym ludzie chcą się spotykać, działać i czują się bezpiecznie” (Bierwiazconek, 2016: 42). W ten sposób rozumiane (miejskie) przestrzenie publiczne mogą być pogrupowane według typologii K. Bierwiazconka, T. Nawrockiego (2017) i K. Bierwiazconka (2021) w następujące typy:

- rynki miast i place miejskie (ryniki i place miejskie, place targowe i bazyry oraz miejsca pamięci),
- ulice (ulice z ruchem samochodowym lub ograniczonym ruchem, deptaki),
- tereny otwarte (m.in. parki miejskie, place zabaw, tereny sportowo-rekreacyjne, niezagospodarowane przestrzenie otwarte, ścieżki spacerowe i rowerowe, cmentarze),
- przestrzenie prywatne w sensie prawnym, lecz publiczne w sensie społecznym (centra handlowe i usługowe, centra i parki rozrywki),
- przestrzenie lokalne (m.in. skwery, podwórka, przestrzenie między budynkami, deptaki),
- miejsca trzecie (sąsiedzkie, ogólnomiejskie; Bierwiazconek, Nawrocki, 2017; Bierwiazconek, 2021).

Przestrzeniom publicznym można przypisać określone znaczenia społeczne. Podstawowym znaczeniem przestrzeni publicznych jest funkcja użytkowa, która może być rozumiana dwojako – w odniesieniu do codziennego wykorzystywania przestrzeni na aktywności konieczne, bezrefleksyjne, powtarzalne, rutynowe (np. pokonywanie trasy do pracy lub szkoły, wyjście na zakupy, z psem) oraz w odniesieniu do okazjonalnego, intencjonalnego wykorzystywania przestrzeni, związanego z zainteresowaniami, stylem życia, któremu sprzyjają wysoka jakość, różnorodność i atrakcyjność przestrzeni. Przestrzenie publiczne mają także znaczenie interakcyjne, tj. związane ze współdzieleniem przestrzeni z innymi osobami – tak obcymi, jak znajomymi – oraz z nawiązywaniem interakcji, budowaniem i rozwijaniem relacji przez spotkania czy rozmowy (przypadkowe i intencjonalne). Specyficzną funkcją przestrzeni publicznych jest znaczenie obywatelskie – mogą być to miejsca działań o charakterze obywatelskim i politycznym. Kolejne społeczne znaczenie przestrzeni publicznej to znaczenie aksjologiczne, wskazujące, że przestrzeń publiczna jest dla mieszkańców miasta ważnym punktem odniesienia związanym z wartościami, co przejawia się np. w krytykowaniu stanu przestrzeni czy też podkreślaniu jej wagi i traktowaniu jej jako swojej. Podobnie znaczenie symboliczne – wskazuje ono na to, że dane miejsce świadczy o charakterze miasta i jest z nim nierozdzielnie związane, niejako wpisane w jego obraz, nawiązujące do jego historii. Ostatnim

znaczeniem przestrzeni publicznych jest znaczenie tożsamościowe, odnoszące się do jej roli w budowaniu tożsamości indywidualnej i zbiorowej, a także związane z cechami i stereotypami danej przestrzeni wynikającymi z jej historii, urbanistyki, wydarzeń, funkcji budujących i współtworzących tożsamość miasta (Bierwiaczonok, 2018, 2021).

Wymienione znaczenia przestrzeni publicznej, jaką jest m.in. plac miejski, dotyczą wybranego obszaru badań – placu Zwycięstwa w Łodzi, który miał w przeszłości i ma także obecnie (lecz w różnym stopniu zachowane i widoczne) rozmaite znaczenia: użytkowe, interakcyjne, obywatelskie, aksjologiczne, symboliczne i tożsamościowe.

Tożsamość przestrzenna na przykładzie wybranego placu miejskiego w Łodzi – przesłanki, cel, metodyka badań

Badanie szeroko rozumianej tożsamości stało się w ostatnim czasie nie tylko popularne, lecz także społecznie pożądanym, co ma związek z powrotem do korzeni, historii, jak również z eksperymentowaniem tożsamością, odnajdywaniem sensu i znaczeń w podmiotowej i sprawczej sile człowieka (Dymnicka, 2017). W niniejszym artykule podjęto tę problematykę w odniesieniu do wybranego obiektu – miejsca w przestrzeni miejskiej silnie związanego z przemysłową przeszłością Łodzi, czyli placu Zwycięstwa.

Z uwagi na wieloaspektowy charakter tożsamości terytorialnej skoncentrowano się głównie na trzech podstawowych problemach, zagadnieniach związanych z placem Zwycięstwa w Łodzi:

- identyfikacji wyznaczników tożsamości miejsc o charakterze poprzemysłowym,
- określeniu znaczenia (roli) przeszłości historycznej miejsc o charakterze poprzemysłowym w procesie budowania tożsamości terytorialnej,
- identyfikacji roli, jaką miejsca (obiekty materialne) o charakterze poprzemysłowym odgrywają w procesie budowania tożsamości terytorialnej mieszkańców.

Głównym celem artykułu była zatem próba odpowiedzi na pytanie, czy plac Zwycięstwa w Łodzi, będący przykładem przestrzeni poprzemysłowej o unikatowych walorach historycznych i symbolicznych, w oczach jego mieszkańców stanowi źródło tożsamości terytorialnej, istotny punkt, z którym mieszkańcy się utożsamiają i który wzbudza w nich pozytywne odczucia. Realizacja tego celu została poprzedzona identyfikacją elementów (wyznaczników) tworzących specyfikę historyczną i symboliczną placu Zwycięstwa, a także poznaniem opinii mieszkańców Łodzi o tym miejscu w kontekście wpływu, jaki wywiera ono na tworzenie poczucia tożsamości z tym miejscem.

Podjęcie problematyki tożsamości terytorialnej wymagało zastosowania szeregu metod badawczych. Sięgnięto po techniki i narzędzia w ramach metod ilościowych (wywiad kwestionariuszowy, inwentaryzacja) i jakościowych (kwerenda literatury, analiza wybranych dokumentów miejskich instytucji, obserwacja bezpośrednia w terenie). Inwentaryzacja i obserwacja w terenie połączone z dokumentacją fotograficzną zostały przeprowadzone w roku 2021 (maj–lipiec), 2022 (październik) i 2023 (czerwiec). Miały one na celu określenie i ocenę aktualnego stanu zagospodarowania badanej przestrzeni publicznej, identyfikację i ocenę jej aktualnych funkcji i znaczenia, a także porównanie ze stanem wiadomości o historii obszaru pozyskanych z literatury.

Kluczowym elementem badań były wywiady kwestionariuszowe przeprowadzone na grupie 150 mieszkańców Łodzi, którzy w momencie badania przebywali na placu Zwycięstwa. Wyboru respondentów dokonano metodą doboru celowego dostępnościowego. Badania prowadzono w okresie od maja do lipca 2021 r.

W badanej grupie respondentów nieznacznie przeważały kobiety (62%) oraz osoby z wykształceniem średnim (48%) i wyższym (32%). Były to osoby głównie w średnim wieku, tj. między 40 a 59 rokiem życia (42%), oraz nieco młodsze, tj. między 26 a 39 rokiem życia (35%). W zdecydowanej większości (72%) byli to mieszkańcy Starego Widzewa (dzielnicy bezpośrednio sąsiadującej z placem Zwycięstwa). W dniu prowadzonych badań głównym celem pobytu respondentów na badanym placu były zakupy (45%) oraz załatwianie spraw urzędowych (29%) – w bliskim sąsiedztwie placu Zwycięstwa zlokalizowanych jest kilka ważnych instytucji, tj. sanepid, NFZ oddział Łódź Górna, Bank PKO BP oraz liceum ogólnokształcące. Warto dodać, że żaden z respondentów nie zadeklarował pobytu związanego z funkcją rekreacyjno-towarzyską.

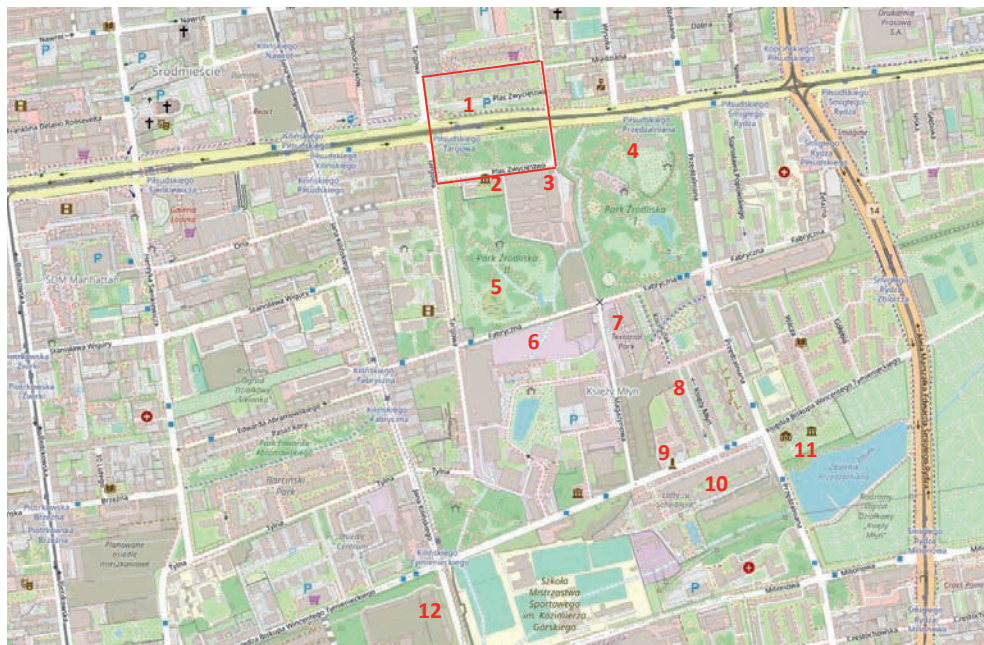
Celem przeprowadzonego wywiadu było poznanie opinii mieszkańców na temat tożsamości badanej przestrzeni, ze szczególnym uwzględnieniem znajomości jej historii oraz emocji, jakie wzbudza w respondentach. Zbadano także stopień identyfikacji tożsamości respondentów z placem Zwycięstwa. Kwestionariusz liczył 15 pytań, w tym 8 otwartych i 7 zamkniętych. Pytania sformułowane były m.in. następująco: Jak wyglądał i jaką rolę odgrywał w przeszłości obecny plac Zwycięstwa? Jakie znaczenie w tworzeniu tożsamości miasta ma jego przeszłość przemysłowa? Jakie elementy krajobrazu Łodzi są najbardziej atrakcyjne? Jakie emocje (pozytywne, negatywne czy obojętne) wzbudza plac Zwycięstwa? Jakie skojarzenia budzi przestrzeń placu Zwycięstwa, z jakimi obiektami/miejscami się kojarzy? Czy respondent identyfikuje się z placem Zwycięstwa, a jeśli tak, to z jakimi elementami dziedzictwa materialnego?

CHARAKTERYSTYKA OBSZARU BADAŃ – PLAC ZWYCIĘSTWA W ŁODZI JAKO PRZESTRZEŃ PUBLICZNA ZWIĄZANA Z DZIEDZICTWEM PRZEMYSŁOWYM MIASTA

Wybór placu Zwycięstwa w Łodzi jako obszaru badań związanego z tożsamością i dziedzictwem przemysłowym miasta nie był przypadkowy. Jest to jeden z najstarszych placów miejskich w Łodzi, o bardzo bogatej i zarazem trudnej, wielowątkowej historii. Geneza tego miejsca sięga pierwszego okresu dynamicznego uprzemysłowienia miasta i rozwoju przemysłu włókienniczego (bawełnianego), czyli pierwszej połowy wieku XIX. Pierwotna nazwa placu brzmiała Wodny Rynek – z uwagi na obecność terenów podmokłych i okolicznych cieków wodnych (m.in. Jasień, Lamus), dzięki którym w mieście rozwinął się przemysł włókienniczy. Plac Zwycięstwa jest zlokalizowany w śródmieściu, ograniczają go ulice Wodna (od wschodu) i Targowa (od zachodu; rycina 1). Stanowi on fragment jednego z najbardziej rozpoznawalnych, obok Manufaktury i ulicy Piotrkowskiej, miejsc w Łodzi, czyli historycznej dzielnicy przemysłowej – Księżego Młyna (kompleksu przemysłowo-mieszkaniowego założonego przez króla bawełny – Karola Scheiblera). Powstanie placu Zwycięstwa było konsekwencją utworzenia w Łodzi w 1840 r. tzw. Nowej Dzielnicy, której celem było zapewnienie dalszego intensywnego rozwoju miasta przemysłowego.

Plac ten został zaprojektowany jako miejsce centralne i zarazem najważniejsze w tej części Łodzi, a także jako miejsce konkurencyjne wobec istniejącego już – wytyczonego na początku lat 20. XIX w. – Rynku Nowego Miasta (dzisiejszego placu Wolności). Jego znaczenie wzrosło dzięki temu, że właśnie w tym miejscu, w dolinie rzeki Jasień, bezpłatne grunty na wieczną dzierżawę od miasta otrzymał jeden z najważniejszych łódzkich fabrykantów – Karol Scheibler. Przybył on do Łodzi z Nadrenii w 1848 r. (Kobojek, 1998). Jego zaangażowanie i działalność na rzecz rozwoju przemysłu bawełnianego na długie

Rycina 1. Fragment śródmieścia Łodzi, czyli dawnej Nowej Dzielnicy związanej z kompleksem przemysłu bawełnianego K. Scheiblera – Księżym Młynem (plac Zwycięstwa został zaznaczony kolorem czerwonym)

1 – domy robotników (fot. 4), 2 – pałac Scheiblera (obecnie Muzeum Kinematografii) (fot. 2), 3 – budynki pierwszej fabryki Scheiblera tzw. Centrala (fot. 1), 4 – park Źródlika I, 5 – park Źródlika II, 6 i 7 – budynki dawnej przędzalni i tkalni bawełny (obecnie kompleks biurowy „Textorial Park”), 8 – domy robotników na Księżym Młynie (tzw. famuły), 9 – budynek straży pożarnej, 10 – budynek przędzalni (obecnie kompleks mieszkalno-usługowy „Lofty u Scheiblera”), 11 – willa Herbsta, 12 – zakłady przemysłowe „Uniontext”

Źródło: opracowanie własne na podstawie podkładu kartograficznego w skali 1:10711 ©autorzy OpenStreetMap (Open Database License CC BY-SA 2.0.)

lata wyznaczyły charakter funkcjonalny tego obszaru i zarazem ukształtowały jego świadomość społeczną. Z inicjatywy Scheiblera przestrzeń ta w dość krótkim czasie zaczęła pełnić znaczące funkcje gospodarcze, społeczne, rekreacyjne i symboliczne, niejako automatycznie stając się centrum ówczesnego życia społeczno-gospodarczego całego miasta. W północnej części Wodnego Rynku w latach 1865–1868 Scheibler wybudował osiedle robotnicze w formie pięciu domów, które istnieje do dziś. Rozwój przedsięwzięcia doprowadził do szybkiego wzbogacenia się fabrykanta, który wyprzedził swoich konkurentów, m.in. L. Gejera, i stał się potentatem łódzkiej gospodarki. Pierwsze budynki całego zespołu fabrycznego – tzw. centrali – przy ówczesnym Wodnym Rynku (dzisiejszym placu Zwycięstwa) zaczęły powstawać od 1855 r. Były to: przędzalnia bawełny, tkalnia, kotłownia, magazyny i wykończalnia. Najbardziej dynamiczny rozwój przemysłowy fabryk Scheiblera datowany jest na lata 1865–1869, gdy rozbudowano przędzalnię i wybudowano nową tkalnię. Pierwsza mechaniczna przędzalnia Scheiblera dzięki instalacji nowoczesnego parku maszynowego stała się najnowocześniejszą przędzalnią w Łodzi. Jako pierwsza w Polsce została ona wybudowana z czerwonej, nieotynkowanej cegły, co zapoczątkowało nowy trend w architekturze fabrycznej (wielkoprzemysłowej), która dotychczas była wznoszona w stylu architektury klasycystycznej (fotografia 1).

Fotografia 1. Budynek pierwszej przędzalni K. Scheiblera przy placu Zwycięstwa 2 – tzw. Centrala

fot. K. Smętkiewicz, październik 2022 r.

Przy obecnym placu Zwycięstwa Karol Scheibler wybudował swój pałac, który od 1986 r. jest siedzibą jedyne w Polsce Muzeum Kinematografii (fotografia 2). We wschodniej części pierwotnie stał parterowy dom mieszkalny rodziny Scheiblerów, wybudowany w 1855 r., a następnie rozbudowany w latach 1865–1867 w stylu neorenesansowym, w latach 1884–1886 zaś dalej rozbudowany według projektu architekta E. Lilpopa. Wnętrza pałacu w stylu eklektycznym są bogato zdobione i wyposażone. W ostatnich latach dzięki zaangażowaniu funduszy unijnych realizowany jest projekt o nazwie „Zwiększenie dostępności dorobku polskiej kinematografii poprzez zachowanie zabytkowej infrastruktury Pałacu Scheiblera”, mający na celu rewitalizację tego obiektu jako dziedzictwa kulturowego.

Przy placu Zwycięstwa znajdują się również najstarsze łódzkie parki – park Źródlińska I i park Źródlińska II, czyli pierwsze w Polsce publiczne parki miejskie, które były zaprojektowane jako miejsce relaksu i wypoczynku dla łódzkich robotników. Parki te były kiedyś jednym parkiem – Ogrodem Spacerowym założonym w 1840 r. jako część zielona (ówcześnie o charakterze leśnym, o błotnistym podłożu obfitującym w źródła wody) na terenie Nowej Dzielnicy. Pod koniec lat 50. XIX w. Ogród Spacerowy został podzielony, jego zachodnia część (obecnie park Źródlińska II) sprzedano fabrykantowi Karolowi Scheiblerowi, a od lat 80. XIX w. część wschodnia (obecnie park Źródlińska I o dawnej nazwie *Kwela*, niem. *die Quelle* – „źródło”) została wydzierżawiona Scheiblerowi (do 1906 r.). W tym czasie zinwentaryzowano drzewostan, wybudowano estradę, zorganizowano pierwszą wystawę ogrodniczą (w 1892 r.), a także zadbano o alejki spacerowe i roślinność. Parki te do dziś stanowią ważne tereny rekreacyjne z uwagi na ich atrakcyjność, dobre zagospodarowanie, infrastrukturę, estetykę, a także palmiarnię w parku Źródlińska I.

Drugi etap rozwoju całego zespołu przemysłu bawełnianego K. Scheiblera rozpoczął się w 1870 r., gdy zakupił on grunty na terenie Księżego Młyna – tzw. posiadłości wodno-fabryczne – na których powstały dwie przędzalnie, tkalnia, niciarnia, gazownia, własna bocznicza kolejowa i magazyn, a pracownicy tych zakładów mieli zapewnione mieszkania na osiedlach fabrykanckich (w jednopiętrowych, ceglanych domach – tzw. famułach) oraz dostęp do sklepu spożywczego (konsumy), apteki, szpital, oraz nieodpłatną szkołę dla dzieci. Nad bezpieczeństwem przeciwpożarowym czuwała własna jednostka – remiza straży pożarnej przy ul. Tymienieckiego. W latach 1870–1873 Karol Scheibler wybudował również największy obiekt przemysłowy w Łodzi – przędzalnię bawełny (o wymiarach 207 m x 35,5 m) przez co jako pierwszy w Polsce nawiązywał do średniowiecznej architektury obronnej i mauretańskiej (z wykorzystaniem żeliwnych ornamentów), tworząc wzór dla kolejnych monumentalnych budowli wielkoprzemysłowych Łodzi (Kobojek, 1998; Suliborski, 2011). Budynek zabytkowej przędzalni został poddany renowacji i od 2010 r. pełni funkcje mieszkaniowo-usługowe (lofty „U Scheiblera”).

W ten sposób powstała zwarta dzielnica mieszkalno-przemysłowa, swoiste miasto w mieście – Księży Młyn, czyli tzw. posiadła wodno-fabryczne związane z rzeką Jasień. Księży Młyn jest interesującym w skali nie tylko Polski, lecz także Europy przykładem dobrze zachowanego obszaru poprzemysłowego z XIX w., opartego na charakterystycznym dla Łodzi układzie urbanistycznym, zawierającym zabudowania fabryczne, rezydencję fabrykanta i osiedle mieszkaniowe robotników (Stefański, 2016). Księży Młyn stanowił samodzielny i samowystarczalny organizm miejski, który zaspokajał wszystkie potrzeby mieszkańców. Integralną częścią tego zespołu fabryczno-mieszkalnego jest również neorenesansowa willa – rezydencja Herbstów, otoczona ogrodem, wybudowana ok. 1875 r. dla córki K. Scheiblera, Matyldy, i jej męża, Edwarda Herbst. Obecnie, po wieloetapowych,

Fotografia 2. Pałac Scheiblera przy placu Zwycięstwa, obecnie siedziba Muzeum Kinematografii – ujęcie od frontu z perspektywy skweru im. L. Niemczyka oraz od strony tylnej

fot. K. Smętkiewicz, październik 2022 r.

generalnych pracach remontowych i konserwatorskich, willa jest siedzibą Muzeum Pałac Herbsta, będącego częścią Muzeum Sztuki w Łodzi.

Cały kompleks Księżego Młyna został wpisany do rejestru zabytków, a od wielu lat trwają starania, by znalazł się na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Od 2011 r. jest on poddawany procesom rewitalizacji, ponadto przez Miasto Łódź realizowane są projekty wykorzystujące środki unijne, m.in. projekt „Szlakiem architektury włókienniczej. Rewitalizacja Księżego Młyna”, mający na celu wykonanie prac konserwatorskich i restauratorskich oraz robót budowlanych w istniejących budynkach wraz z zagospodarowaniem przestrzeni publicznej Księżego Młyna (celem jest nadanie im funkcji społecznych i gospodarczych oraz utrzymanie funkcji mieszkaniowych w dawnych famułach).

W 2015 r. Księży Młyn jako jeden z kluczowych obszarów związanych z przemysłem i wielokulturowością Łodzi, odzwierciedlających znaczącą rolę fabrykantów w kształtowaniu miasta, wskazujących na autentyczność i wartość XIX-wiecznej zabudowy, uzyskała miano Pomnika Historii dzięki wpisowi na listę Prezydenta RP pt. „Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego” (<https://zabytek.pl/>).

Nowa Dzielnica, której serce stanowiło imperium K. Scheiblera, doskonale wpisuje się w poprzemysłowy krajobraz Łodzi, będący autentycznym świadkiem historii miasta oraz wyznacznikiem jego tożsamości terytorialnej, związanej z dziedzictwem industrialnym.

Jednym z istotnych elementów urbanistycznych Nowej Dzielnicy jest plac Zwycięstwa (rycina 2). Jest to miejsce szczególne, gdyż silnie związane z historią dynamicznie rozwijającego się przemysłu bawełnianego w Łodzi, które zachowało funkcje

Rycina 2. Plac Zwycięstwa w Łodzi wraz z otoczeniem

1 – domy robotników na placu Zwycięstwa (fot. 4), 2 – parking (fot. 4), 3 – przejście podziemne pod al. Piłsudskiego, 4 – przystanek tramwajowy Piłsudskiego–Targowa (fot. 3), 5 – al. Piłsudskiego jako jedna z głównych arterii miasta (fot. 3), 6 – skwer im. L. Niemczyka (fot. 5), 7 – pałac Scheiblera (obecnie Muzeum Kinematografii; fot. 2, 5), 8 – budynki pierwszej fabryki Scheiblera tzw. Centrala (fot. 1, 5), 9 – park Źródlika I, 10 – park Źródlika II

Źródło: opracowanie własne na podstawie podkładu kartograficznego w skali 1:2678 ©autorzy OpenStreetMap (Open Database License CC BY-SA 2.0.)

przemysłową i symboliczną przez cały okres PRL-u, istotnie tracąc na znaczeniu dopiero z chwilą nadejścia transformacji systemowej. To właśnie tam powstał jeden z najważniejszych i największych zakładów przemysłowych Łodzi, co na długie lata zdecydowało o charakterze i przeznaczeniu zarówno gospodarczym, jak i społecznym tego miejsca. Poza tym pełnił on ważną funkcję mieszkaniową, a dzięki ulokowaniu w jego centralnej części placu targowego – pomyślanego jako teren zbytu i zakupu podstawowych dóbr – także funkcję handlową. Od 1861 r. plac ten stał się również miejscem pierwszych demonstracji i manifestacji robotników.

W miarę upływu lat znaczenie placu Zwycięstwa w sferze społecznej i gospodarczej nie malało, aczkolwiek z uwagi na podjęte w okresie PRL-u decyzje urbanistyczne uległo ono istotnej zmianie. W okresie gospodarki centralnie planowanej rozpoczął się bowiem nowy etap w dziejach placu, będący konsekwencją przede wszystkim przebudowy urbanistyczno-architektonicznej Łodzi, która na zawsze i w sposób nieodwracalny zmieniła jego charakter. W latach 70. XX w. plac został przedzielony na dwie części dwujezdniową trasą W-Z – jedną z głównych arterii komunikacyjnych miasta (dziś al. Piłsudskiego, wcześniej ul. Mickiewicza, jeszcze wcześniej ul. Główna – jako główna ulica Nowej Dzielnicy). Zmiana ta całkowicie podzieliła integralny do tej pory obszar placu Zwycięstwa na części północną i południową (fotografia 3). W części północnej placu w latach 60. XX w. pojawiły się zabudowa blokowa (osiedle Zbiorcza) i dwa wysokie biurowce, dawne siedziby Zjednoczonego Przedsiębiorstwa Handlu Zagranicznego

Fotografia 3. Plac Zwycięstwa przedzielony al. Piłsudskiego, widok na część południową placu ze skwerem L. Niemczyka

fot. K. Smętkiewicz, czerwiec 2023 r.

„Textilimpex” oraz Zakładów Medycznych przy Centralnym Laboratorium Przemysłu Bawełnianego, co zaburzyło jedność architektoniczno-urbanistyczną tego miejsca. Przebudowa ta, w połączeniu z procesem nacjonalizacji wszystkich zlokalizowanych przy placu obiektów, a także przekształceniem niektórych w instytucje użyteczności publicznej (zwłaszcza dawnych rezydencji), wpłynęła znacząco na charakter tej przestrzeni, a także na jej funkcje. Swoje pierwotne role zachowały jedynie robotnicze osiedla, nadal zamieszkiwane przez pracowników przedsiębiorstw przemysłowych, oraz obiekty przemysłowe (Suliborski, 2011). W okresie gospodarki centralnie planowanej było to miejsce pochodów pierwszomajowych, a zatem plac jako przestrzeń publiczna miał również znaczenie obywatelskie.

Wskutek transformacji ustrojowo-gospodarczej początek ostatniej dekady XX w. wiązał się stopniową utratą znaczenia przemysłu w gospodarce (w przeciwieństwie do okresu wcześniejszego), co rozpoczęło powolny proces upadku wielu zakładów i obszarów przemysłowych w wielu miastach Polski (większych i mniejszych). Miało to dotkliwe konsekwencje w sferze zarówno społecznej, jak i gospodarczej oraz funkcjonalno-przestrzennej. Przeobrażenia takie są szczególnie widoczne na obszarach o funkcji przemysłowej – obszar taki popada najczęściej w sytuację kryzysową i ulega wielopłaszczyznowej degradacji (Madeja, Smętkiewicz, 2021). Sytuacja ta wystąpiła również w Łodzi i spowodowała bardzo wyraźny upadek przemysłu włókienniczego w mieście. Wprowadzenie gospodarki rynkowej wpłynęło na całkowity zanik funkcji przemysłowej także na obszarze dawnego imperium bawełnianego Karola Scheiblera – Księżym Młynie – i w jego otoczeniu, czego symbolicznym wyrazem było zamknięcie największego w Polsce przedsiębiorstwa włókienniczego, czyli Zakładu Przemysłu Włókienniczego „Uniontex”, zlokalizowanego w jego sąsiedztwie. Przemiany te spowodowały, że miejsce pracy utraciła większość zamieszkujących w pobliżu placu mieszkańców, w konsekwencji czego degradacji uległa tkanka nie tylko materialna, lecz także kulturowa i społeczna tego obszaru. Niestety ślady tej degradacji (poprzemysłowe nieużytki, pustostany i zdezastowane budynki pofabryczne) w dalszym ciągu są zauważalne, mimo że od blisko dwóch dekad przeprowadzane są w sposób dynamiczny i wzorcowy działania naprawcze, renowacje, a także trwają procesy rewitalizacji – realizowane zarówno przez instytucje oraz władze publiczne, jak i przez prywatnych inwestorów. Wydobycie obszaru ze stanu kryzysowego jest jednak długotrwałe, kapitałochłonne i zależy od różnych uwarunkowań formalnoprawnych, więc na pełne przeobrażenie obszarów poprzemysłowych Łodzi pozostaje jeszcze poczekać. Opisane procesy zaistniały również na analizowanym placu Zwycięstwa, co nie pozostało bez wpływu na jego znaczenie funkcjonalne i symboliczne.

Współcześnie plac Zwycięstwa nie pełni już swojej dawnej funkcji placu targowego. W części północnej, powstałej po przecięciu placu ulicą, wzdłuż dawnego osiedla robotniczego zlokalizowany jest parking (fotografia 4), pod al. Piłsudskiego znajduje się zaś przejście podziemne dla pieszych łączące obie części placu. Przez północną część placu przebiega również ścieżka rowerowa, a wzdłuż al. Piłsudskiego – linia tramwajowa z przystankiem Piłsudskiego–Targowa (fotografia 3). Infrastruktura ta wpływa pozytywnie na dostępność transportową tego obszaru.

Południowa część placu Zwycięstwa została przekształcona w skwer zieleni, który od 2009 r. nosi imię Leona Niemczyka (fotografie 3, 5). Tuż przy skwerze znajduje się dawny pałac Karola Scheiblera, obecnie siedziba Muzeum Kinematografii. Z budynkiem tym sąsiadują od strony wschodniej zabudowania fabryczne Scheiblera – tzw. Centrala (fotografia 5).

Fotografia 4. Plac Zwycięstwa (część północna) – parking i osiedle robotnicze wybudowane przez K. Scheiblera w latach 60. XIX w.

fot. K. Smętkiewicz, czerwiec 2023r .

Fotografia 5. Plac Zwycięstwa (część południowa), pałac Scheiblera (obecnie Muzeum Kinematografii) i ceglane zabudowania fabryczne (tzw. Centrala) otoczone skwerem L. Niemczyka

Fot. K. Smętkiewicz, czerwiec 2023 r.

Mimo że charakter, funkcje i wygląd placu Zwycięstwa w ciągu ostatniego stulecia uległy diametralnym przemianom, wciąż jest to przestrzeń mająca ogromny potencjał i bogatą historię, które mogą stanowić punkt wyjścia dla badań dotyczących tożsamości terytorialnej. O rozpoznawalności placu Zwycięstwa na mapie i w przestrzeni współczesnej Łodzi świadczy też burzliwa dyskusja, która toczyła się w 2018 r. i dotyczyła zmiany nazwy – na plac im. Lecha Kaczyńskiego, co miało zostać wprowadzone w ramach ustawy dekomunizacyjnej (<https://uml.lodz.pl>). Nazwy placu ostatecznie nie zmieniono, jednak sytuacja ta wskazuje, że miejsce to nie jest Łodzianom obojętne i nadal wzbudza w nich wiele emocji.

ROLA I ZNACZENIE PRZESTRZENI POPRZEMYSŁOWYCH W BUDOWANIU TOŻSAMOŚCI TERYTORIALNEJ NA PRZYKŁADZIE PLACU ZWYCIĘSTWA – WYNIKI BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Znajomość historii i funkcji placu Zwycięstwa przez społeczność lokalną

W kontekście tak bogatej historii, silnie związanej z przemysłowymi tradycjami miasta, plac Zwycięstwa nie jest mieszkańcom obojętny, choć jego postrzeganie nie jest jednoznaczne. Zdecydowana większość badanych (68%) nie potrafi określić, kiedy i w jakim celu powstało to miejsce, a także, co ciekawe, żaden z respondentów nie znał jego pierwotnej nazwy (Wodny Rynek). Jedynie niecałe 10% badanych kojarzyło to miejsce z obszarem określanym jako Księży Młyn. Badania pokazały, że w zdecydowanej większości mieszkańcy Łodzi dysponują niewielką wiedzą na temat historii tego miejsca. Mniej niż 10% badanych wiązała jego historię z wielkoprzemysłowym rozwojem Łodzi i nazwiskiem Karola Scheiblera. Warto również dodać, że nazwiska kreatorów tego miejsca w ogóle rzadko były przez respondentów wymieniane, co świadczy o nikłej znajomości nie tylko biografii Scheiblera, lecz także przemysłowej historii Łodzi.

O nieznajomości historii tego miejsca świadczy wynik badania wskazujący, że zaledwie 4% respondentów miała świadomość, że do czasów II wojny światowej plac ten tworzył integralną całość. Warto dodać, że ów brak wiedzy wpływa na poczucie wartości historycznej tego miejsca. Blisko 70% badanych przyznało, że plac Zwycięstwa nie jest miejscem godnym pamięci historycznej, przy czym znacznie częściej należny mu szacunek deklarowały osoby starsze, tj. powyżej 60 roku życia, niż młodsze. Należy także podkreślić, że tylko co piąty respondent potrafił wskazać funkcję, jaką plac ten pełnił w przeszłości, wskazując głównie na jego rolę jako miejsca pochodów pierwszomajowych. Co drugi respondent wskazał na jego obecną funkcję. Wśród wymienianych odpowiedzi najczęściej pojawiała się funkcja komunikacyjna (z uwagi na zlokalizowany tam parking), funkcja mieszkaniowa i szeroko rozumiana funkcja usługowa z racji zlokalizowanej tam szkoły średniej, instytucji sanepidu i dyskontu Biedronka. Co ciekawe, żaden z respondentów nie wymienił placu jako miejsca spotkań czy integracji społecznej, a zatem nie przyznał mu funkcji, która teoretycznie najsilniej powinna łączyć się z placem miejskim.

Rola dziedzictwa przemysłowego w kształtowaniu tożsamości miasta Łodzi na przykładzie placu Zwycięstwa w opinii społeczności lokalnej

W kontekście ogólnie nikłej znajomości historii placu Zwycięstwa, a co za tym idzie – przypisywaniu mu niewielkiej wartości historycznej ciekawych wniosków dostarczyły odpowiedzi respondentów na pytanie o rolę, jaką w tworzeniu tożsamości tego miejsca odgrywają obszary poprzemysłowe, silnie związane z przeszłością historyczną miasta. Zdaniem większości badanych (72%) przeszłość historyczna oparta na dziedzictwie przemysłowym ma duże znaczenie w procesie kreowania tożsamości. Respondenci, którzy wyrazili taką opinię, byli zgodni, że dziedzictwo przemysłowe stanowi unikalną wartość, która wyróżnia i uatrakcyjnia miasto, co w dużym stopniu stanowi element łączący mieszkańców oraz budujący ich lokalny patriotyzm. Część badanych przyznała nawet wprost, że dziedzictwo przemysłowe to jedyny atut miasta, z którego można być dumnym. Docenianie przez mieszkańców dziedzictwa przemysłowego w budowaniu tożsamości miasta pośrednio ujawniło też pytanie o najatrakcyjniejsze elementy krajobrazu Łodzi. Zdecydowana większość respondentów wymieniła na pierwszym miejscu odrestaurowane budynki fabryczne (69%) oraz kamienie czynszowe pochodzące z okresu największego rozwoju miasta (56%). Dalej wymieniono: dużą liczbę terenów zielonych (43%) oraz bogatą ofertę miejsc rozrywki i rekreacji (39%). Taki rozkład odpowiedzi pozwala domniemywać, że łodzianie są dumni z przemysłowej przeszłości miasta. Niestety, plac Zwycięstwa, choć jest wyrazem przemysłowej historii miasta, nie budzi w respondentach pozytywnych emocji. Na pytanie, jakie emocje – pozytywne, negatywne czy obojętne – wzbudza plac Zwycięstwa, większość badanych wskazała na obojętne (52%), a następnie na negatywne (20%).

Wyniki badań potwierdzają zatem znaną tezę, że w kreowaniu tożsamości miejsca oprócz potencjału ważne jest odpowiednie jego wyeksponowanie i sprzedanie (czyli marketing miejski). Tymczasem plac Zwycięstwa jest miejscem zaniedbanym, w którym zachodzące zmiany – choć zauważane przez respondentów – są oceniane jako ambiwalentne. Określenia, z którymi najczęściej kojarzony jest plac Zwycięstwa, to przede wszystkim: parking (61%), dyskont Biedronka (42%) czy osiedlowe targowisko (25%). Odpowiedzi „trudno powiedzieć” udzieliło z kolei 42% badanych, co świadczy o braku emocjonalnego związku z tą przestrzenią, nieistnieniu szczególnych więzi z nią i o postawie obojętności wobec tego miejsca. Warty odnotowania jest także fakt, że zaledwie 8% badanych kojarzy ten obszar z domami dawnych pracowników fabryki Scheiblera, a jedynie 4% – z fabryką „Uniontex”. Taki rozkład odpowiedzi pozwala wnioskować, że mieszkańcy tylko w niewielkim stopniu wiążą to miejsce z przemysłową historią Łodzi. Znacznie częściej jest ono postrzegane przez pryzmat współczesnych funkcji użytkowych, związanych z ulokowaniem tam różnych obiektów o charakterze usługowym (parking, sklep, targ).

Elementy wpływające na tożsamość placu Zwycięstwa w opinii społeczności lokalnej

Plac Zwycięstwa z uwagi na swoją długą historię oraz silne powiązania z przemysłowym charakterem miasta dysponuje walorami, które potencjalnie mogą kształtować i wzmacniać poczucie tożsamości mieszkańców z miastem. W świetle przeprowadzonej analizy wyznaczniki tożsamości tego miejsca kryją się w jego aspektach – zarówno

przyrodniczych, jak i antropogenicznych, w tym przede wszystkim w jego historii, tradycji i kulturze. Jest to zatem miejsce, które teoretycznie sprzyja budowaniu relacji między człowiekiem a przestrzenią. Wyznacznikami tożsamości przestrzennej związanej z dziedzictwem industrialnym mogą być walory niematerialne, np. wiedza i pamięć o historii związanej z działalnością przemysłową oraz dawnymi funkcjami terenu, a także zachowane ślady materialne w przestrzeni miasta, świadczące o znaczącej roli przemysłu w jego rozwoju. Wyznaczniki tożsamości przestrzennej placu Zwycięstwa zostały przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Wyznaczniki tożsamości przestrzennej placu Zwycięstwa w Łodzi jako przestrzeni publicznej związanej z dziedzictwem przemysłowym miasta

Aspekt tożsamości przestrzennej	Wyznaczniki tożsamości przestrzennej placu Zwycięstwa w Łodzi
HISTORIA I TRADYCJE	<ul style="list-style-type: none"> – fragment współczesnego miasta zaplanowany w 1840 r. jako Nowa Dzielnica o funkcji mieszkaniowej – w XIX w. miejsce pełniące funkcje handlowe (targowisko), ale także miejsce, w którym rozgrywało się życie społeczne całego miasta (park Źródlika) – miejsce silnie związane z przemysłem włókienniczym, położone w sąsiedztwie jednej z największych łódzkich fabryk (początek budowy kompleksu – 1854 r.) – miejsce zborne dla zbuntowanych robotników ze względu na położenie w bezpośrednim sąsiedztwie zakładów produkcyjnych (bunt robotniczej Łodzi) – miejsce licznych manifestacji i pochodów w okresie socjalizmu
ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE	<ul style="list-style-type: none"> – pierwotnie obszar zwartego kompleksu leśnego z liściastym drzewostanem – podmokły teren leżący między dolinami dwóch rzek (Jasieni i Łódki), co stanowiło atraktor dla lokalizacji przemysłu – zaprojektowany wraz z Nową Dzielnicą park angielski – park Źródlika o leśnym charakterze, który był jednym z najpiękniejszych parków w Królestwie Polskim
PRZESTRZEŃ ANTROPOGENICZNA (ARCHITEKTURA, ZABYTKI, INFRASTRUKTURA)	<ul style="list-style-type: none"> – zespół fabryczny Karola Scheiblera – zespół rezydencjonalny Karola Scheiblera, obecnie siedziba Muzeum Kinematografii – mieszkania robotnicze (z 1869 r.) – współczesna dominacja funkcji komunikacyjnej (główna arteria miasta przecinająca obszar oraz wielkoobszarowy parking)
KULTURA MIEJSKA (WYDARZENIA CYKLICZNE, OFERTA SPĘDZANIA WOLNEGO CZASU, REKREACJA, PRZESTRZENIE PUBLICZNE)	<ul style="list-style-type: none"> – w XIX w. na terenie parku Źródlika odbywały się liczne wydarzenia kulturalne (lokalne i ponadregionalne), m.in. wystawy, występ pierwszego w Polsce cyrku – tzw. Musikgardeny, zielone świątki (miejsce spędzania czasu wolnego i rozrywki łódzian) – współcześnie park Źródlika ponownie staje się miejscem rozrywki łódzian (wydarzenia kulturalne, m.in. cykliczne śniadania na świeżym powietrzu)
INNE ELEMENTY CHARAKTERYSTYCZNE	<ul style="list-style-type: none"> – bliskie położenie Państwowej Wyższej Szkoły Filmowej, Telewizyjnej i Teatralnej im. L. Schillera, skwer im. Leona Niemczyka – konflikt wokół nazwy placu Zwycięstwa, który miał zostać zmieniony na plac im. Lecha Kaczyńskiego w ramach ustawy dekomunizacyjnej, spowodował duże zainteresowanie tym miejscem

Źródło: opracowanie własne

W świetle pytania o to, czy mieszkańcy Łodzi identyfikują się z placem Zwycięstwa, blisko połowa respondentów odpowiedziała twierdząco (46%), przy czym znacznie częściej dotyczyło to osób starszych, powyżej 50 roku życia, oraz mieszkających przy lub w pobliżu placu. Świadczy to, że na relację człowieka z miejscem (określoną przestrzenią) w dużej mierze wpływają długość i bliskość obcowania z tą przestrzenią. Poproszono również mieszkańców o wskazanie elementów materialnych, które stanowią dla nich źródło identyfikacji z placem. Choć w ankiecie dopuszczono zaznaczenie możliwości „nie ma takich elementów”, to żaden z badanych nie skorzystał z tej opcji. Z kolei prawie 70% pytanym wymieniło co najmniej dwa takie elementy. Najwięcej wskazań otrzymały domy dawnych pracowników fabryki Scheiblera (72%) oraz pałac Scheiblera (obecnie Muzeum Kinematografii – 65%).

Współczesne znaczenie placu Zwycięstwa – wnioski z badań empirycznych i rekomendacje

Przeprowadzone badania dowiodły, że największa moc w kreowaniu tożsamości z placem Zwycięstwa kryje się nie tyle w jego historii, ile w obecności obiektów dziedzictwa kulturowego (przemysłowego). Jest to bardzo ciekawe spostrzeżenie, ponieważ mieszkańcy w większości nie znali historii tego miejsca i nie mieli potrzeby uzupełnienia swojej wiedzy. Tymczasem obiekty o znaczeniu historycznym budzą w nich zdecydowanie pozytywne emocje, choć nie toczy się tam ich codzienne, miejskie życie – wręcz przeciwnie. W świetle badań respondenci bardzo rzadko odwiedzają wskazywane miejsca, a co czwarty z nich zadeklarował, że nie pamięta, kiedy był tam ostatnio. Nie można jednak wykluczyć, że odwołanie respondentów do elementów materialnych (przestrzennych) jako źródła ich tożsamości z tym miejscem ma inne podłoże. Nie można zapominać, że dzisiejszy plac Zwycięstwa to mało atrakcyjna przestrzeń publiczna, która poza parkingiem, przystankiem komunikacji miejskiej, osiedlem mieszkaniowymi oraz parkiem i skwerem (znajdującym się po drugiej stronie al. Piłsudskiego, w części południowej placu) nie oferuje wielu możliwości spędzania wolnego czasu. Jedynym obiektem zlokalizowanym przy samym placu, atrakcyjnym z punktu widzenia turystów i mieszkańców, może być Muzeum Kinematografii. Plac Zwycięstwa w przeciwieństwie do dawnego Wodnego Rynku, pełniącego funkcję handlową, nie jest miejscem sprzyjającym spotkaniom towarzyskim – oznacza to, że nie ma ono tak silnego znaczenia interakcyjnego czy też użytkowego jak niegdyś, nie ma też znaczenia intencjonalnego. Wraz z upadkiem komunizmu plac stracił też swoje znaczenie symboliczne i obywatelskie – jako miejsce pochodów pierwszomajowych. Na placu Zwycięstwa przebywa się raczej „przypadkiem” lub „przy okazji”, a nie z własnego wyboru, co świadczy o tym, że obecnie dominuje znaczenie użytkowe tej przestrzeni – korzysta się z niej w celach codziennych, rutynowych, niekoniecznie intencjonalnych. Brakuje niestety elementów, które zachęciłyby do spędzania czasu w tej przestrzeni i realizowania interakcji społecznych. Jedyną szansą na wdrażanie tej funkcji jest istnienie Muzeum Kinematografii i skweru zieleni w jego pobliżu. Wszystko to sprawia, że trudno jednoznacznie określić tożsamość tego miejsca.

Dodatkowo silnej relacji z tą przestrzenią nie sprzyja również fakt, że w ciągu ostatnich 20–30 lat obszar ten był miejscem znacznych rotacji społecznych. Od momentu wybudowania w pobliżu osiedla mieszkaniowego, a także wraz z postępującą dewastacją mieszczących się tam od dziesiątek lat fauńs struktura społeczna tego miejsca bardzo się zmieniła. Z jednej strony pojawiły się grupy osób dobrze sytuowanych, jednak w żaden

sposób niezwiązanych z tym miejscem (zjawisko gentryfikacji). Z drugiej strony ludzie, którzy mieszkali tam od pokoleń, albo zmienili swoje miejsce zamieszkania, albo z racji wieku nie są już osobami aktywnymi. To spowodowało, że obszar ten został pozbawiony wartości, jaką stanowiła wielopokoleniowość mieszkańców. Bez tej pierwotnej tkanki społecznej badany obszar został zredukowany do materialnych elementów historycznych (kulturowych), silnie osadzonych w historii, ale nie w pamięci ludzkiej – pozbawiony jest bowiem ludzkich znaczeń i społecznej specyfiki tego miejsca. Tymczasem tożsamość miasta to bez wątpienia dwustronna relacja: człowieka i przestrzeni, a także przestrzeni i człowieka.

Reasumując, współczesny plac Zwycięstwa jako przestrzeń publiczna charakteryzuje się znaczeniem głównie użytkowym, w mniejszym stopniu interakcyjnym, a jej znaczenie obywatelskie całkowicie zanikło. Znaczenia aksjologiczne, symboliczne i tożsamościowe tej przestrzeni są obecnie mniej widoczne w świadomości współczesnej społeczności lokalnej, mimo że plac Zwycięstwa niewątpliwie takie znaczenia posiada z uwagi na swoją historię, nierozzerwalnie związaną z rozwojem przemysłu włókienniczego w Łodzi.

W celu przyciągnięcia i zatrzymania użytkowników na placu Zwycięstwa, a tym samym – wzmocnienia znaczenia interakcyjnego tego miejsca należałoby stworzyć bardziej przyjazną przestrzeń, zadbać o jej większą estetykę i bezpieczeństwo (poprawa jakości przestrzeni np. na parkingu, skwerze, w przejściu podziemnym, w otoczeniu muzeum, wokół dawnych budynków fabrycznych, remont dawnych fabryk). Na zbudowanie tożsamości placu Zwycięstwa i nadanie mu znaczenia symbolicznego i tożsamościowego z pewnością pozytywnie wpłynęłyby takie działania informacyjno-promocyjne jak ulokowanie w przestrzeni publicznej tablic, szyldów czy wystawy plenerowej z prezentacją treści i zdjęć archiwalnych dotyczących historii placu oraz poszczególnych obiektów znajdujących się przy nim i w jego otoczeniu. Organizowanie spacerów edukacyjnych dla zainteresowanych mieszkańców tej części miasta również mogłoby przyczynić się do poprawy wiedzy o tym miejscu, a w konsekwencji – do zbudowania jego bardziej pozytywnego obrazu w świadomości łodzian i turystów.

PODSUMOWANIE

Industrialna przeszłość Łodzi silnie odcisnęła swoje piętno na współczesnym krajobrazie tego miasta. Ma to swoje pozytywne i negatywne skutki. Z jednej strony w Łodzi wciąż można natknąć się na opuszczone i zaniedbane budynki pofabryczne, które choć dawniej miały wartość historyczną, to dziś szpecą krajobraz miasta. Z drugiej zaś strony nagromadzenie tych obiektów tworzy niepowtarzalny i unikalny w skali świata kapitał, który odpowiednio zagospodarowany i wypromowany może stanowić o sile miasta, a także przyczynić się do jego rozwoju i promocji. Jednym z takich miejsc jest z pewnością plac Zwycięstwa. Niestety – w świetle przeprowadzonych badań aktualnie nie spełnia on takiej funkcji. Wyniki badań pozwalają wysnuć wnioski, że w przypadku placu Zwycięstwa długa i bogata historia miejsca nie mają istotnego wpływu na tworzenie tożsamości terytorialnej. Deklarowana przez większość badanych nieznamość dziejów historycznych tego miejsca nie przeszkodziła jednak w nawiązywaniu pozytywnych relacji człowieka – mieszkańca Łodzi – z tą przestrzenią. Wydaje się jednak, że elementem koniecznym do wykształcenia owych więzi jest istnienie w przestrzeni obiektów o znaczeniu historycznym. Respondenci nie znając historii placu Zwycięstwa, budowali tożsamość z tym miejscem poprzez obiekty materialne, będące świadectwem

i wyrazem tejże historii. Na tej podstawie można stwierdzić, że przeszłość historyczna ma znaczenie o tyle, o ile posiada dostrzegany i doceniany przez mieszkańców wyraz materialny w postaci obiektów o znaczeniu historycznym. Oznacza to, że dla człowieka w budowaniu związków z miejscem szczególne znaczenie mają konkretne atrybuty, charakter i fizjonomia jego tkanki materialnej, a nie tylko zachowana i przekazywana z pokolenia na pokolenie pamięć historyczna.

Podsumowując, należy odwołać się do zarysowanych we wstępie zagadnień badawczych, zgodnie z którymi rola przeszłości historycznej w procesie budowania relacji człowiek–przestrzeń ma znaczenie pośrednie: tworzy ona podstawę dla powstania konkretnych artefaktów (obiektów materialnych). Te z kolei są niezbędne do wytworzenia relacji z miejscem, przez co bezpośrednio odpowiadają za tworzenie związku człowieka z przestrzenią. Zatem zarówno przeszłość historyczna miejsca, jak i jej materialny wyraz w postaci konkretnych obiektów dziedzictwa historycznego są niezbędne w budowaniu tożsamości terytorialnej, przy czym kluczową rolę odgrywają właśnie obiekty. W przypadku placu Zwycięstwa w Łodzi funkcja historyczna i dziedzictwo przemysłowe zostały zaniedbane przez władze na rzecz promowania walorów użytkowych. W konsekwencji dla respondentów miejsce to nie stanowi wartości unikatowej, historycznej, lecz jest odbierane jako jedno z wielu miejsc, jako miejsce użytkowe, w którym toczy się codzienne życie. W świetle badań socjologów takie miejsca również mogą stanowić punkt, wokół którego budowana jest tożsamość mieszkańców, ale najczęściej dotyczy to miast o trudnej, nieokreślonej historii, jak np. Gliwice czy Katowice. Nie powinno to jednak dotyczyć Łodzi, której historia odcisnęła bardzo silne piętno na krajobrazie oraz charakterze miasta i która może poszczycić się wieloma unikatowymi w skali kraju i Europy śladami industrialnej przeszłości, co powinno być podkreślane i stanowić podstawę promocji miasta. Budowanie tożsamości miejsc jest zadaniem trudnym, ale koniecznym, gdyż sprzyja dbałości o atrakcyjność przestrzeni miejskiej, umacnianiu społeczności lokalnej, a co za tym idzie – budowaniu jasnego i spójnego obrazu miasta.

Literatura

References

- Adamczewska, M. (2011). *Czynniki kształtujące tożsamość terytorialną młodzieży licealnej województwa łódzkiego*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. E. Szkurłat. Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Zakład Dydaktyki Geografii.
- Adamczewska, M. (2015). The positive aspects of the natural environment in shaping the regional identity of young people. *Environmental & Socio-economic Studies*, 3, 47–57.
- Angiel, J., Szkurłat, E. (2019). Przedmowa. W: J. Angiel, E. Szkurłat (red.), *Miejsce i przestrzeń. Edukacja geograficzna w ujęciu humanistycznym*. Poznań–Warszawa: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 7–8.
- Bierwiazzonek, K. (2016). *Spółeczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bierwiazzonek, K. (2018). Miejskie przestrzenie publiczne i ich społeczne znaczenia – próba systematyzacji. *Przegląd Socjologiczny*, 67, 1, 25–48.
- Bierwiazzonek, K. (2021). Człowiek w przestrzeni publicznej miasta. Społeczne znaczenia i zjawiska zagrażające przestrzeni publicznej. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 56, 45–60.
- Bierwiazzonek, K., Dymnicka, M., Kajdanek, K., Nawrocki, T. (2017). *Miasto, przestrzeń, tożsamość. Studium trzech miast: Gdańsk, Gliwice, Wrocław*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bierwiazzonek, K., Lewicka, B., Nawrocki, T. (2012). *Rynki, Malle, Cmentarze. Przestrzeń publiczna miast śląskich w ujęciu socjologicznym*. Katowice: Wydawnictwo NOMOS.

- Bierwiazzonek, K., Nawrocki, T. (2017). Przestrzeń publiczna a tożsamość miejsca, miasta, mieszkańców. W: K. Bierwiazzonek, M. Dymnicka, K. Kajdanek, T. Nawrocki, *Miasto, Przestrzeń, Tożsamość. Studium trzech miast: Gdańsk, Gliwice, Wrocław*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 49–79.
- Borgiasz-Stepaniuk, M. (2020). Przestrzeń publiczna jako element tożsamości miasta (na przykładzie wybranych miast małopolski). *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica*, 14, 160–176.
- Boryczka, E.M., Zasina, J. (2017). Dziedzictwo kulturowe i tożsamość miasta. W: A. Nowakowska, Z. Przygodzki, A. Rzeńca, (red.), *EkoMiasto#Społeczeństwo, Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 63–82.
- Czernek, K. (2016). Dziedzictwo kulturowe i jego rola w kształtowaniu tożsamości miejsca oraz relacji wśród lokalnej społeczności. *Turystyka Kulturowa*, 6, 79–89.
- Dymnicka, M. (2017). Tożsamości miejskie. W: K. Bierwiazzonek, M. Dymnicka, K. Kajdanek, T. Nawrocki, *Miasto, Przestrzeń, Tożsamość. Studium trzech miast: Gdańsk, Gliwice, Wrocław*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 15–48.
- Dymnicka, M. (2019). Tożsamość i przestrzeń. Wokół gdańskich retoryk tożsamościowych. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 20(4), 69–82.
- Gawęł, D., Szafranek A. (2018). Place publiczne miast, jako przestrzeń stymulująca potrzeby człowieka, *Budownictwo i Architektura*, 17(3), 67–80. doi: https://doi.org/10.24358/Bud-Arch_18_173_05
- Gierko, A. (2020). *Poszukiwanie tożsamości miejsca, Zieleń miejska*, t. 7–8. Poznań: Wydawnictwo ABRYS Sp. z o.o., 32–34.
- Grzyś, P. (2017). Wizerunek miasta, a jego tożsamość – współczesne zależności. *Architectus*, 2(50), 3–13.
- Janas, K. (2013). *Tożsamość terytorialna mieszkańców i wartościowanie przestrzeni Nowej Huty*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. B. Domańskiego. Uniwersytet Jagielloński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej. Pozyskano z: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/298946/janas_tozsamosc_terytoriaalna_mieszkan-cow_2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 1.10.2022).
- Kobojek, G. (1998). *Księży Młyn. Królestwo Scheiblerów*. Łódź: Wydawnictwo Widzewska Oficyna Wydawnicza „ZORA”.
- Konopski, M., Mazurek D. (2017). Tożsamość terytorialna jako zasób lokalny w powiatowych dokumentach strategicznych województwa podlaskiego, mazowieckiego i lubelskiego. *Studia Obszarów Wiejskich*, 46, 73–98.
- Konopski, M., Wiśniewski R. (2019). Wpływ reformy administracyjnej na tożsamość terytorialną mieszkańców północno-wschodniej Polski. *Przegląd Geograficzny*, 91, 4, 609–630.
- Kurpanik, M. (2010). Tożsamość i świadomość regionalna mieszkańców konurbacji rybnickiej. *Studia Miejskie*, 1, 273–278.
- Łuczak, A. (2005). Istota tożsamości miasta. *Samorząd Terytorialny*, 10, 46–53.
- Łuczak, K., Leśniak, A. (2021). Tożsamość miejsca w kontekście architektonicznym. *Przestrzeń Urbanistyka. Architektura*, 1.
- Madeja, M., Smetkiewicz, K. (2021). *Rewitalizacja Zabłocia w Krakowie ze szczególnym uwzględnieniem obszaru przemysłowego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Madurowicz, M. (2007). *Miejska przestrzeń tożsamości Warszawy*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Matykowski, R. (2017). *Zbiorowości społeczno-przestrzenne i ich związki z terytorium: formy i czynniki regionalizmu w Polsce*. Poznań–Warszawa: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Michalska-Żyła, A., Brzeziński, K. (2018). Poziom i uwarunkowania identyfikacji mieszkańców z miastami przemysłowymi. *Roczniki Nauk Społecznych*, 10(46), 4, 125–145.
- Mihaylov V., Runge, J. (2018). Potencjał aplikacyjny badań nad tożsamością terytorialną. *Rozwój Regionalny i Polityka regionalna*, 43, 53–70.
- Nowak, M., Bernaciak, A. (2023). Tożsamość społeczno-przestrzenna miasta satelitarnego. Przykład Lubonia koło Poznania. *Człowiek i Społeczeństwo*, 55, 77–98.
- Palczyński, T. (2008). *Socjologia tożsamości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.

- Panzer, E. (2022). A New Framework for Definitions and Measures of Territorial Identity, Advances in Spatial Science. In: *Cultural Heritage and Territorial Identity*. Springer, 89–115.
- Plac Zwycięstwa czy Lecha Kaczyńskiego? (2018). Portal Urzędu Miasta Łodzi. Pozyskano z: <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artykul/plac-zwyciestwa-czy-lecha-kaczynskiego-id22833/> (data dostępu: 1.10.2022).
- Pollice, F. (2003). The role of territorial identity in local development processes. W: *Proceedings of the Conference – The Cultural Turn in Geography, Landscape Construction and Cultural Identity*. University of Trieste, 107–117.
- Rykiel, Z. (1999). Przemiany struktury społeczno-przestrzennej miasta polskiego a świadomość terytorialna jego mieszkańców. *Prace Geograficzne*, 170.
- Rykiel, Z. (2010). Tożsamość terytorialna jako uczestnictwo w kulturze. W: Z. Rykiel (red.), *Tożsamość terytorialna w różnych skalach przestrzennych*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 17–31.
- Rykiel, Z. (2016). Tożsamość terytorialna, nacjonalizm i kreacja tożsamości lokalnej. W: M. Wójcicka, M. Dziekanowska (red.), *Współczesne kreacje tożsamości społeczno-kulturowych*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 9–20.
- Stefański, K. (2016). *Narodziny Miasta. Rozwój przestrzenny i architektura Łodzi do 1914 roku*. Łódź: Wydawnictwo Kusiński.
- Suliborski, A. (2011). Przemiana funkcji miejsca w historycznej dzielnicy przemysłowej Łodzi – Posiadłach wodno-fabrycznych. W: K. Marciniak, K. Sikora, D. Sokołowski (red.), *Koncepcje i problemy badawcze geografii*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, 161–183.
- Szkurłat, E. (2002). Miejsca symboliczne w mieście jako obraz świadomości zbiorowej. W: E. Orłowska (red.), *Kultura jako przedmiot badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*. Wrocław: Oddział Wrocławski PTG.
- Szkurłat, E. (2004). *Więzi terytorialne młodzieży z miastem. Uwarunkowania, przemiany*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szkurłat, E. (2006). Miasto w świadomości młodzieży. Stereotypowy obraz Łodzi. *Kronika Miasta Łodzi*, 1.
- Szkurłat, E., Hibszer, A. (2019). W stronę ujęć humanistycznych w edukacji geograficznej. W: J. Angiel, E. Szkurłat (red.), *Miejsce i przestrzeń. Edukacja geograficzna w ujęciu humanistycznym*. Poznań–Warszawa: Bogucki, Wydawnictwo Naukowe, 11–22.
- Szmytkowska, M. (2009). Tożsamość miejsc i ludzi. Gdynia i Gdynianie. W: M. Gawron, H. Głogowska (red.), *Tożsamość kulturowo-cywilizacyjna Gdyni. Gdynia w warunkach współczesnej unifikacji i dywersyfikacji kulturowo-cywilizacyjnej*. Gdynia: Wyższa Szkoła Komunikacji Społecznej w Gdyni, 40–53.
- Wawrzyńczuk, A. (2015). *Pomnik Historii „Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego”*. Pozyskano z: <https://zabytek.pl/pl/obiekty/lodz-lodz-wielokulturowy-krajobraz-miasta-przemyslowego> (data dostępu: 10.07.2023).
- Wiśniewska, W. (2012). *Krajobraz miejski. Odnowa i kreacja w procesie odnowy*. Łódź: Wydawnictwo PŁ.
- Wrana, J. (2011). *Tożsamość miejsca jako kryterium w projektowaniu architektonicznym*. Lublin: Politechnika Lubelska.

Anita Kulawiak, doktor Nauk o Ziemi w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej, absolwentka, a następnie adiunkt w Katedrze Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ. Autorka publikacji z zakresu przedsiębiorczości, rozwoju regionalnego i lokalnego, a także polityki regionalnej. Zainteresowania badawcze autorki oscylują wokół wielu problemów związanych z szeroko rozumianą geografią społeczną oraz regionalną. Przede wszystkim dotyczą problematyki przedsiębiorczości rozumianej zarówno od strony procesualnej (zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej), jej zróżnicowania przestrzennego i czynników warunkujących jej rozmieszczenie, ale także i atrybutywnej – jako cecha ludzka. Poza zagadnieniami dotyczącymi przedsiębiorczości prace autorki oscylują także wokół zagadnień związanych z przestrzenią publiczną miasta, placami targowymi oraz tożsamością terytorialną. Autorka opublikowała ponad 40 artykułów naukowych.

Anita Kulawiak, PhD in Earth Sciences in the field of socio-economic geography, graduate and then employee of the Department of Regional and Social Geography of the University of Lodz. Dr. Kulawiak is the author of publications in the field of entrepreneurship, regional and local development, and regional policy. Her research

interests focus on several issues in social and regional geography, foremost among which is entrepreneurship in both its attributive sense as a human trait and in terms of process (establishing and running a business), spatial diversity, and the factors determining its distribution. Other interests include issues related to urban public space, market squares, and territorial identity. The author has published over 40 scientific articles.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7458-0330>

Adres / Address:

Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
ul. Kopcińskiego 31
90-142 Łódź
e-mail: anita.kulawiak@geo.uni.lodz.pl

Karolina Smętkiewicz, dr, adiunkt w Katedrze Geografii Społeczno-Ekonomicznej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Zainteresowania naukowo-badawcze autorki związane są m.in. z wykorzystaniem lokalnych zasobów i potencjału do rozwoju gospodarczego miejscowości i regionów, aktywizacji społecznej i wzrostu przedsiębiorczości. Autorka zajmuje się głównie problematyką przemian społeczno-gospodarczych i funkcjonalno-przestrzennych w polskich miastach (na obszarach poprzemysłowych), a także w miejscowościach i gminach turystycznych i uzdrowiskowych w Polsce i Austrii, jak również rewitalizacją miast i obszarów poprzemysłowych.

Karolina Smętkiewicz, PhD, Assistant Professor at the Department of Socio-Economic Geography at Pedagogical University of Krakow. The author's scientific and research interests lie in the use of local resources for the economic development of towns and regions and their potential for stimulating social activity and entrepreneurship. The author deals mainly with the problems of socio-economic and functional-spatial change in Polish cities (on post-industrial areas), in tourist cities, health resorts, and communes in Poland and Austria, as well as urban revitalisation and revitalisation of post-industrial areas.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3277-1876>

Adres / Address:

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Katedra Geografii Społeczno-Ekonomicznej
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: karolina.smetkiewicz@up.krakow.pl